

Hans van den Bos

Nogmaals de vraag: eten of gegeten worden?

Onder de kop 'eten of gegeten worden' plaatste de redactie van het Vakblad Natuur Bos Landschap op eigen initiatief een foto van een verteerd karkas van een hooglander met als bijschrift een recept voor pittige (hooglander-) vleescurry. De bronvermelding ('recept: Stichting Ark') leverde deze stichting de nodige pittige reacties op. Vandaar dat Stichting Ark graag haar standpunt over dode dieren in de natuur wil toelichten. Ook Staatsbosbeheer en de Dierenbescherming reageren op de vraag wat we met dode dieren in het bos moeten doen: laten liggen of opruimen?

Leven en sterven in de natuur: Waar zijn we bang voor?

De foto in Vakblad Natuur Bos Landschap leverde een aantal pittige reacties op. Hoewel we warm pleitbezorger zijn voor een minder krampachtige omgang met dode dieren in de natuur én tegelijkertijd onder de merknaam 'wildernisvlees' kwalitatief hoogwaardig vlees voor consumptie te koop aanbieden, behoeft dit nog wel de nodige toelichting. Niet omdat er iets niet aan klopt, integendeel. Maar omdat we als geen ander weten dat het brede publiek en dus de politiek niet klaar zijn voor een lichtvoetige omgang met deze zaken.

Wij gaan er dan ook allesbehalve lichtvoetig mee om. De verkoop van Wildernisvlees bijvoorbeeld vormt maar een fractie van een veel omvangrijker verhaal. Een verhaal dat twintig jaar geleden begon met een oprechte interesse in het (kudde-)leven van grote grazers en hun invloed op het landschap. Door runderen en paarden in het wild te laten leven én daar onderzoek naar te doen, zijn we veel over het oorspronkelijke leven van runderen en paarden te weten gekomen. Door jarenlange observaties en onderzoeken naar dedomesticatie en kuddegedrag weten we inmiddels veel van runderen en paarden in het wild en over wat zij met hun natuurlijke omgeving doen. We proberen dat in onze natuurgebieden volledig te respecteren, en er dus zo min mogelijk bij in te grijpen. Bij ons wordt een rund of paard geboren in een natuurlijke omgeving tussen zijn naaste familie-

leden in wiens gezelschap hij opgroeit. De dieren maken de keuzes: bij wie ze zich aansluiten, of ze bij hun ouders blijven, wie ze als partner zoeken, wat ze willen eten, etc. De geslachtsverhouding is gelijk en de leeftijdsopbouw is eveneens natuurlijk.

Eten uit de natuur

Omdat natuurgebieden niet oneindig groot zijn, kunnen kuddes ook niet oneindig doorgroeien. Met de natuurlijke samenstelling van een kudde in het achterhoofd worden dieren uit de kudde gehaald als het gebied te klein voor ze is. Zo mogelijk verplaatsen we ze als sociale groep naar een nieuw terrein. Daar wordt veel werk van gemaakt, tot en met transporten naar Frankrijk, Engeland en Letland. Als er echt nergens plek is, dan gaat het dier naar de slacht en wordt het daarna als 'wildernisvlees' verkocht.

We hebben de naam wildernisvlees bedacht en een apart distributiesysteem opgezet, omdat het niet terecht zou zijn als een dier na zo'n volwaardig bestaan in het reguliere vleescircuit terecht zou komen. Wildernisvlees is afkomstig van dieren die van hun geboorte tot hun dood in alle vrijheid in een natuurgebied hebben geleefd. Het is vlees waarvan duidelijk is (toen het nog dier was) waar, wanneer en hoe het leefde. Het 'productieproces' is volkomen transparant. Geen krachtvoer, geen hormonen, geen ontwormingsmiddelen. Een keurmerk is onnodig, want iedereen kan komen keuren. Iedereen kan de vrij toegankelijke natuurgebieden bezoeken, de runderen en paarden ontmoeten en zien hoe ze leven. Iedereen kan dan tegelijkertijd zien tot welke spectaculaire natuurontwikkeling de grazers bijdragen.

Oud worden in de natuur

Tot zover het wildernisvlees, dat in onze ogen toch een second-best oplossing blijft. Want we willen, zoals gezegd, dat dieren blijven leven en oud worden. De meest respectvolle omgang krijgt een rund of paard in onze ogen wanneer deze ook haar oude dag in hun eigen natuurgebied mogen slijten. Dat lijkt vanzelfsprekend, maar dat is het niet; u hoeft her en der maar te vragen naar de ouderdom van runderen en paarden om te weten dat er overal, ook in natuurgebieden, volop op leeftijd wordt geselecteerd. In onze terreinen vindt u paarden en runderen van alle leeftijden; van pasgeboren tot stokoud.

Sterven in de natuur

Helemaal compleet wordt het verhaal dan ook als we runderen en paarden de kans geven om een natuurlijke dood te sterven in hun eigen gebied en het vervolgens op die plek te laten. Wonderlijk genoeg is dat een moeilijke stap voor zowel publiek als politiek. Waarom mag een rund of een paard, dat zijn leven lang in een natuurgebied heeft gesleten, er niet gewoon sterven en langzaam maar zeker opgaan in het landschap? Ik heb nog nooit één rationeel antwoord op deze vraag gekregen, alleen maar vele emotionele antwoorden. En misschien is dat ook wel de reden dat het, ondanks alle goede argumenten, niet vlot met dit streven. Het komt er, kort samengevat, eigenlijk op neer dat mensen niet zitten te wachten op een ontmoeting met een dood dier. Dode dieren zijn eng, stinken, of zijn (met terugwerkende kracht) zielig. Wij zien het als onze taak om geduldig maar gestaag met dit soort argumenten af te rekenen door de inhoudelijke argumentatie te

leveren waarom het wel een goede zaak is. Belangrijkste reden is dat honderden vogels, zoogdieren en insecten wél dringend op deze ontwikkeling zitten te wachten. Vele bedreigde of zeldzame diersoorten zijn alleen maar bedreigd of zeldzaam, omdat voor deze aaseters nauwelijks dode dieren in onze natuurgebieden te vinden zijn. Het gaat om voor het publiek spectaculaire soorten als zeearend, raaf, gier, lynx, rode en zwarte wouw.

goed voorbeeld hiervan is de kalk uit de botten, die in kalkarme natuurgebieden erg schaars is. Het is beter en natuurlijker om deze kringlopen weer te sluiten, dan om met het kadaver de mineralen naar de destructor af te voeren. Een onbekende, maar niet minder belangrijke reden om dieren na hun dood vredig en ongemoeid op hun laatste rustplaats te laten liggen is dat soortgenoten hier behoefte aan blijken te hebben. Uit observaties komt naar voren

Jeroen Helmer

Maar het gaat ook om honderden minder voorkomende of zelfs onbekende insecten en zoogdieren, die terugkeren in onze natuurgebieden wanneer (half-)wilde runderen of paarden in begraaide natuurgebieden een natuurlijke dood zouden mogen sterven. Een meer technische, maar niet onbelangrijke reden voor terugkeer van dode dieren in onze natuurgebieden is dat dieren en planten dringend behoefte hebben aan recycling van de mineralen die uit het overleden dier weer beschikbaar komen. Een

dat soortgenoten van het overleden rund of paard afscheid nemen. Deze rituelen rondom een overleden soortgenoot kunnen zelfs dagen duren en zijn indrukwekkend en aandoenlijk om te zien. Door de afvoerplicht worden de 'nabestaanden' onnodig van het overleden dier verwijderd.

Hoe verder?

Tenslotte is er nog een belangrijke reden om de discussie met het publiek en de politiek te voe-

ren. Uitgesproken standpunten tegen kunnen ook omslaan in sympathie voor deze zienswijze, wanneer duidelijk wordt dat het laten liggen van dode runderen of paarden ook alles te maken heeft met respect voor het dier en zijn omgeving, naast dat de natuur er erg bij gebaat is. Ook is het erg belangrijk om de discussie over het laten sterven van dieren in natuurgebieden los te zien van de discussie over het al dan niet onthouden van zorg aan dieren. Dat

zijn twee verschillende zaken, maar het leidt tot veel verwarring en onnodige emotie bij publiek, politiek en media. Een dier dat een sterft in de natuur hoeft geen dier te zijn dat zijn leven lang aan zijn lot is overgelaten, integendeel. Het streven naar 'sterven in de natuur' kan uitstekend samengaan met het verlenen van een adequate veterinaire zorg gedurende het leven van een dier. Verder is het van belang om niet te hard van stapel te lopen. Laten we eens beginnen met één of enkele, niet al te kleine

gebieden. Laten we daar onderzoek doen, voorlichting geven, ervaring opdoen met (reacties van) bezoekers. Laten we excursies verzorgen voor publiek en bestuurders. En laten we ook pragmatisch zijn; niet alle dieren hoeven op alle plekken in dat gebied te blijven liggen. Wij gaan de uitdaging graag aan. Onze medewerkers, onze expertise en én onze gebieden staan ter beschikking om hier in Nederland ervaring mee op te doen. Wie doet mee?

Keesjan van den Herik, Stichting Ark

Publiek is geschokter bij de aanblik van een dood paard dan van een dode muis

In een aantal terreinen van Staatsbosbeheer leiden geïntroduceerde of 'gedomesticeerde' dieren (bijvoorbeeld runderen en paarden) een zelfstandig leven. Daarnaast komen er in de terreinen van Staatsbosbeheer wilde dieren (bijvoorbeeld ree en edelhert) voor, die daar nagenoeg geen invloed van de mens ondergaan. Wij hebben een zekere verantwoordelijkheid voor het welzijn van deze dieren, maar we vinden dat je ze zoveel mogelijk moet laten leven zonder menselijk ingrijpen. Bij de natuur hoort dat dieren sterven. Naar de mening van Staatsbosbeheer kan het laten liggen van dode dieren niet opgevat worden als een gebrek aan respect voor de dieren of als iets onethisch. Het laten liggen van kadavers in het terrein komt de biodiversiteit ten goede. De kadavers kunnen onder andere dienen als voedselbron voor raven of allerlei soorten insecten (waaronder Rode lijstsoorten, die gespecialiseerd zijn op grote kadavers zoals die van koeien). Het laten liggen van kadavers van bijvoorbeeld ree en edelhert ('wild') is toegestaan. Runderen, paarden en schapen mogen echter volgens de Destructiewet niet blijven liggen. Dus, ook al hebben deze dieren precies even zelfstandig

geleefd als het wild, zodra ze dood zijn moeten ze verwijderd worden. Volgens Staatsbosbeheer zou het niet uit moeten maken of de dieren van oorsprong al in de natuur voorkwamen of dat ze geïntroduceerd zijn. Net zoals het niet uitmaakt of het dier groot of klein is (ook dode konijnen, muizen of kikkers blijven tenslotte altijd liggen).

Opvallend is dat mensen vaak geschokter reageren bij de aanblik van een ziek of dood paard, dan wanneer ze een dode muis vinden. Voor het laten liggen van dode dieren moet wel voldaan worden aan een aantal eisen: kadavers mogen alleen blijven liggen als ze geen gevaar opleveren voor het ecosysteem (bijvoorbeeld het risico dat botulisme uitbreekt), voor de volksgezondheid, of voor de voedselveiligheid. Verder bevelen wij de beheerders aan om de kadavers niet te laten liggen op plaatsen waar het publiek er onvoorbereid mee geconfronteerd kan worden. Heel belangrijk is dus dat de beheerder zich zoveel mogelijk inspant om het publiek, vóór het betreden van het terrein, uit te leggen waarom de kadavers van bepaalde diersoorten blijven liggen. Wij streven ernaar dat in de toekomst in een aantal terreinen waar de dieren onderdeel zijn van het hele ecosysteem, onder bepaalde voorwaarden de kadavers van alle diersoorten mogen blijven liggen.

Angelique van Helvoort,
Persvoorlichting Staatsbosbeheer.

Liever bijvoeren dan eten

De Dierenbescherming is om te beginnen tegen elke vorm van plezierjacht. Dat keuren we nooit goed dus maakt het wat ons betreft ook niet uit wat er met die dode dieren vervolgens gebeurt, wij keuren het af. Verder maken wij een onderscheid in gehouden dieren en natuurlijke dieren. Paarden, runderen allemaal dieren die door de mens worden uitgezet, vinden wij fundamenteel iets anders dan dieren die van nature in Nederland leven. Die paarden en runderen zijn gehouden dieren en daar heeft de mens dan ook een zorgplicht

voor. Dieren die lijden moeten worden verzorgd, en in sommige gevallen bijgevoerd. Maar onder zorgplicht verstaan wij ook dat diere die het niet meer redden zullen moeten worden afgemaakt om onnodig lijden te voorkomen. Dit is het belangrijkste verschil met natuurlijke dieren zoals reeën en zwijnen. Die zullen hun eigen kostje bij elkaar scharrelen en als ze ziek zijn is dat een natuurlijke reactie. Overigens hebben wij wel moeite met de zogenaamde preventieve euthanasie. Dieren hoeven niet te worden afgemaakt omdat wij mensen denken dat de dieren op termijn het moeilijk gaan krijgen. Ook dan zeggen wij dat je dan beter kunt bijvoeren.

Uiteraard is er een gradueel verschil. Ik kan me voorstellen dat over lange tijd de paarden en runderen zo ver zijn dat ze zich zelf wel kunnen redden. Dan moeten ons standpunt misschien herzien en die paarden en runderen voortaan zien als natuurlijke grazers. Maar zover is het wat ons betreft nog lang niet.

Overigens vinden wij het vanuit educatief oogpunt prima als dode dieren in de natuur gewoon zichtbaar zijn voor mensen. Nu wordt daar nog wel eens onnodig krampachtig over gedaan. Maar nogmaals, ons gaat het er om wat voor leven de dieren hebben gehad. Komen de dieren hier van nature voor, dan redden ze zichzelf wel. Heeft de mens ze uitgezet, dan hebben we een zorgplicht. ♦

Maaïke Werners, voorlichting Dierenbescherming

Bosbeheer en wildbeheer

Onderzoek levert veel inzicht maar nog geen bruikbare resultaten op

Het is niet moeilijk om het basisprobleem uit te leggen: hoe meer grazers er in een bos rondlopen, hoe moeilijker de bomen en struiken het hebben. Veel moeilijker wordt het als je precies wilt weten welke soorten het meeste lijden onder begrazing en als je wilt weten welke grazers en hoeveel daarvan nog net acceptabel zijn. En wat gebeurt er eigenlijk als je niet meer beheert? Een aantal beheerders vroeg onderzoeksinstituut Alterra om deze vragen op te lossen. Onlangs werden de resultaten besproken waarbij niet alleen de techniek werd bediscussieerd maar ook de bruikbaarheid van de resultaten. Simon Klingen stelt in zijn bijdrage de vraag ter discussie of we wel meer hoefdieren in het bos moeten willen.

Op de Veluwe mag in de toekomst meer wild rondlopen. Dat is althans het idee van de diverse beheerders en overheden. Meer wild en minder gereguleerd maakt de aanblik en het functioneren van de Veluwe veel natuurlijker. Tot zo ver zijn de meeste beheerders het wel met elkaar eens. Moeilijker wordt het wat betreft de consequenties van dit beleid. Want de Veluwe inclusief Veluwezoom is behalve natuurgebied ook een gebied waar geld verdiend wordt. Onder andere door de verkoop van hout. En dat is meteen de kern van het vraagstuk dat Alterra drie jaar geleden gevraagd werd te onderzoeken. Want meer begrazing betekent over het algemeen minder natuurlijke verjonging in het bos en dus minder inkomsten voor de bouseigenaar. Nu vindt een van de beheerders dat niet zo'n probleem. Natuurmonumenten wil minder ingrijpen in de natuurlijke processen en deze vereniging heeft geen economisch belang bij natuurlijke verjonging. Maar

Staatsbosbeheer en het Gelders Landschap en particuliere beheerders als Landgoed Twickel en Landgoed Middachten denken daar toch anders over. Zij willen ondanks een hogere wildstand toch nog steeds wel graag hout kunnen blijven oogsten. Deze beheerders, aangevuld met de provincie Gelderland en het ministerie van LNV vroegen Alterra daarom eens inzicht te verschaffen in de diverse plant-dier-relaties en inzicht in de effecten van bosbeheer en hoefdierenbeheer op het ecosysteem.

Scenario's

Op 4 december presenteerden de onderzoekers van Alterra hun studie en stelden de resultaten en de bruikbaarheid ter discussie. De onderzoekers hebben gebruik gemaakt van een modelstudie dat de terugkoppelingen tussen de ontwikkeling van de vegetatie en de aantallen hoefdieren beschrijft. De vegetatie is de voedselbron en reguleert de aantallen hoefdieren,